

קביעת מסורת על פי תשובת הרדב"ז לאור קשייה (תגובה למאמרו של הרב קורן במעלין בקודש גיליון ל)

מצד עצמי כמובן איני ראוי לחלוק על הרב קורן בגודל תורתו וחכמתו, אך לא באתי לברר את דעתי שלי, אלא להצדיק צדיקים גדולי ישראל רבים שסברו שאי אפשר לסמוך על תשובת הרדב"ז למעשה, מפני התמיהות והסתירות המצויות בה.¹

אמנם הרב קורן מבהיר הרבה את תשובת הרדב"ז, ומסלק תמיהות רבות שנתקשו בהם חכמי ישראל שעסקו בה, אך עדיין ישנה בעיה קשה מאוד לסמוך על תשובה זו למעשה, כדלהלן.

נראה שהקושי הגדול ביותר בתשובת הרדב"ז הוא קביעתו שהכותל הדרומי הוא כותל העזרה. קביעה זו מעוררת שלוש קושיות כבדות:

1. היא סותרת לחלוטין את קביעת הרדב"ז שהצרכה היא אבן השתייה, שכן כפי שהרדב"ז עצמו כותב בזה – רוחב העזרה מדרום לצפון הוא קל"ה אמה, וא"כ עולה מקביעה זו שהעזרה מסתיימת עשרות מטרים מדרום לצרכה.

2. איך ייתכן שזהו כותל העזרה, והלא הרדב"ז עצמו מעיד "כי משם לצד דרום הוא עמק יהושפט", וא"כ היכן המשכו של הר הבית, ש"רובו מן הדרום" (מידות ב, א)?

3. על סמך מה הגיע הרדב"ז לקביעה זו?²

על הקושייה הראשונה עונה הרב קורן שמנקודת מבטו של הרדב"ז, כשהוא מחוץ להר וכל האפשרות לראות היא מבעד לשערים או ממרחק רב, ואין בידו מפות או תצלומי אוויר – לא יכול היה לשער את המרחק הרב מהכותל הדרומי לצרכה. (אי אפשר היה גם לשער את המרחק ע"פ המרחק בחוץ, כיוון שהכותל המערבי היה מכוסה כמעט כולו בבתים כבימינו, והגישה אל השערים היתה רק דרך סמטאות עקלקלות).

1. אמנם יש מהאוסרים את העלייה להר שלא אסרו אלא למגדר מילתא, מחמת החשש הברור שיהיו שיעלו שלא כדין, אך רבים מהאוסרים סברו שמלבד החשש הזה – גם איננו יודעים היכן מותר להיכנס, למרות תשובת הרדב"ז (ע' למשל בשו"ת יביע אומר ח"ה יו"ד תשובות כו-כז, וכן שמעתי מעד נאמן מפי הגר"א שפירא זצ"ל).

2. העובדות שהרדב"ז מזכיר בדבריו, ש"משם לצד דרום הוא עמק יהושפט", וש"אבני היסוד ההוא הם אבנים גדולות, מורה שהוא בנין קדמון" – אינן יכולות להוכיח שזהו כותל העזרה, כפי שמסביר הרב קורן במאמרו עמ' 67, ע"ש.

הקושייה השנייה נשארה במלוא תוקפה בלי הסבר. ועל הקושייה השלישית מבאר הרב קורן שהיתה ביד הרדב"ז מסורת שמסגד אל־אקצא, שכונה על ידי היהודים בזמנו בשם "מדרש שלמה", עומד על מקום לשכת הגזית בגבול העזרה.³

אך אם כן יוצא שהרדב"ז קובע בתשובה זו קביעה להלכה⁴ המבוססת על מסורת שהיתה בידיו, ואנו יודעים שזו טעות (לא רק ביחס לקביעתו על הצכרה, אלא גם מצד עצמה, שהרי אנו נכנסים מדרום לכותל הדרומי בלי לחשוש שזהו הר הבית),⁵ וא"כ אין אנו יכולים לסמוך בוודאות גם על הקביעות האחרות שבתשובה זו, ובכללן הקביעה שהצכרה היא אבן השתייה, המבוססת גם היא על מסורת שהיתה בידיו.

הרב קורן פותר בעיה זו על ידי שני חילוקים בין הקביעות השונות של הרדב"ז:

א. מידת הוודאות של הרדב"ז – הרדב"ז כותב ש"הדבר ברור שתחת הכיפה שם אבן השתייה בלי ספק", והרב קורן סובר שביטוי זה מורה שידיעה זו ודאית בעיני הרדב"ז יותר משאר קביעותיו. אך קשה לומר כך, שכן הרדב"ז פוסק על סמך קביעתו שהכותל הדרומי הוא כותל העזרה הלכה למעשה, בלי שום מילת הסתייגות או פקפוק,⁶ ולכן צריך לומר שאדרבה, מה שהשתמש בביטוי "הדבר ברור בלי ספק" דווקא כלפי הקביעה שהצכרה היא אבן השתייה, הוא מפני שבעוד שאת קביעתו ביחס לכותל הדרומי הוא מבסס בטענות שונות⁷ – את קביעתו על הצכרה הוא אומר כאקסיומה בלי נימוק, ולכן נצרך לחזקה ולומר שזה ברור בלי ספק.

ב. הרב קורן מרחיב ומראה שהמסורת על הצכרה כאבן השתייה היא מסורת קדומה, ארוכה ומבוססת במשך דורות רבים. הדברים אכן משכנעים מאוד, אך עדיין יש לפקפק, שכן רוב מוחלט של המוסרים לא מתייחסים לידיעה זו כבעלת משמעות הלכתית, וא"כ אין זה אלא סיפור דברים בעלמא של מה שאומרים ההמון – יהודים

3. ע"ש עמ' 68-71.

4. שהרי התיר ע"פ זה להיכנס קל"ה אמה מצפון לכותל הדרומי. (אמנם יש להדגיש שלא בא ח"ו מכשול תחת ידו של הרדב"ז, שכן בפועל ההיתר מתייחס לעליות שבצפון שמותרות לשיטתו גם ע"פ הדרכים האחרות שחישוב ע"פ המרחק מהצכרה).

5. אמנם הציץ־אליעזר (ח"י סי' ז) מביא מנהג יראים ושלמים שלא להיכנס מדרום לכותל הדרומי, ושכן היה מנהג גדולי ירושלים, ומביא את תשובת הרדב"ז כבית אב למנהג זה, אך כמדומני שלא מצינו עוד מלבדו שמזהירים על כך.

6. הרב קורן מסביר שכיוון שהקביעות סותרות זו את זו – הקביעה הוודאית יותר היא המכריעה, אך הרדב"ז הרי לא סבר שקביעותיו סותרות זו את זו, ולכן לא מסתבר שחילק בין קביעה ודאית שאפשר לפסוק הלכה על פיה בלי חשש, לבין קביעה ודאית יותר שתכריע אם תהיה סתירה.

7. שאמנם אין מובנות לנו, כדלעיל הערה 2, אך הרדב"ז מביא אותן כביסוס לקביעתו.

קביעת מסורת על פי תשובת הרדב"ז לאור קשייה

או אפילו גויים, בלי בדיקה שזו מסורת נאמנת וברורה.⁸ לעומת זו בולטת שתיקתו של בעל הכפתור־ופרח, שהיה כמאתיים שנה קודם הרדב"ז, וחקר את הארץ חקור היטב לאורכה ולרוחבה, ואף בירושלים תיאר מקומות שונים שזיהה, כמקום שרפת הפרה, מקום בית הדשן, מערת צדקיהו, קבר חולדה ועוד, ועסק גם בהר הבית ובירר שכתליו הקיימים עומדים במקומם הראשון, אך אינו מזכיר מאומה ביחס לצכרה. יתרה מזו – בדבריו על המקדש הוא מדבר גם על אבן השתייה, ובניגוד לדרכו תמיד, לציין מקומות שניתנים לזיהוי בימיו – על אבן השתייה לא העיר מאומה. ועוד – הרב קורן סובר⁹ שהשער שאותו מזהה הכפתור־ופרח כשער שושן (שהיה מכוון כנגד קודש הקודשים, כמבואר ביומא טז ע"א) אכן עמד מול הצכרה, אך אם כך רק תגדל התמיהה יותר מדוע הכפתור־ופרח מתעלם מזה לחלוטין ולא כותב שאכן השער מכוון כנגד מקום אבן השתייה. מכל זה נראה אחת מהשתיים – או שהכפתור־ופרח כלל לא הכיר מסורה זו, או שהכירה והתעלם ממנה מפני שלא סמך עליה בוודאות, ולכן לא רצה לכותבה, שלא יכשלו על פיה בכניסה להר. כך שגם אם דברי הכפתור־ופרח אינם סותרים את ההנחה שהצכרה היא אבן השתייה, כהסבר הרב קורן – שתיקתו סותרת את ההנחה שהמסורת על אודות הצכרה עברה מדור לדור בלי הפסק.

כך נראה גם באיגרת השל"ה¹⁰ (כשבעים שנה אחרי תשובת הרדב"ז). השל"ה בא להוכיח שמקום המקדש ידוע (ואין צורך לחשוש בכל ירושלים כסברת השואל), וכך הוא מוכיח זאת:

דע כי מעולם לא היה ספק במקום בית המקדש, כמו שאין ספק שהיה בית המקדש ושיהיה בית המקדש, כך אין ספק במקום בית המקדש כי הוא זה. ולא היה נתעלם מהעין אפילו רגע אחד. אף על פי שהיתה ירושלים הולכת מממלכה לממלכה, מכל מקום לא נפסקה הקבלה והידיעה. על כן גזר השם יתברך על כותל מערבי שלא תחרב, ויהיה רשומו ניכר. ונוסף על זה הראיה הר הבית וסימנם וכל ההרים, הר המשחה וכיוצא בם. ועמק יהושפט ונחל קדרון ומי השלוח, הכל מסומן וברור לעינים. והרבה ענינים כיוצא בזה, כולם גלויים להאומות והמבדיל לאומה ישראלית, והדברים מקובלים ונראים עין בעין. וכולם בשמות הראשונים נקראו אף להאומות מאומה לאומה.

8. כך למשל ר' בנימין מטודילה אמנם מעיד על הצכרה: "ושם טינפולי דומיני והוא היה מקום המקדש, ובנה עליו עומר בן אלכטאב כיפה גדולה ויפה עד מאד", אך יחד עם זה הוא מעיד גם על אל־אקצא: "הוא הארמון שעשה שלמה מלך ישראל ע"ה ושם חונים הפרשים, ויוצאים מהם שלש מאות פרשים בכל יום למלחמה".

9. ע"פ שיעור 'מטחוי קשת' שהכפתור־ופרח משער בין שער שושן לשערי הרחמים, ע' במאמרו בעמ' 120-121.

10. מובאת במאמרו של הרב קורן בעמ' 29-30.

בולט הדבר שאין הוא מזכיר כלל כראיה את הצרכה כמקום קודש הקודשים, אלא רק את הכותל המערבי ואת הר הבית עצמו ביחס להרים ולעמקים שסביבו, שעל כל אלו יש לדעתו מסורת מדור לדור. אמנם הרב קורן כותב: "פשוט הדבר לכל יודע, כי איזכור אומות העולם אינו יכול להתייחס למסורת אודות הכותל המערבי, אלא בעיקר למבנים שבתוך הר הבית, שלגביהם אכן קיימות מסורות של אומות העולם", אך פשוט דברי השל"ה מורה שכוונתו למקומות שהזכיר – הר הבית, הר המשחה, עמק יהושפט, נחל קדרון ומי השילוח, וכיוצא בהם, ולא לצרכה אותה לא הזכיר כלל. יתרה מזו, מתוך המשך דבריו מוכח בצורה ברורה שלא ידע כלל על המסורת בדבר הצרכה (או שידע והתייחס אליה כמי שאינה), שסיכם:

ואין ספק בעולם במקום בית המקדש ובכותל מערבי, רק אין אנחנו יודעים נגד איזה מקום הלך המקדש, כי מפני חטאים הרב ולא נשאר רק כותל מערבי. ועל כן משערים לפי מה שהיה הר הבית חמש מאות אמה".

מפורש בדבריו שכל מה שאנו יודעים על מקום המקדש הוא הר הבית עצמו ושמידתו חמש מאות אמה, והכותל המערבי.

לסיכום

תשובת הרדב"ז קשה מאוד, ואין שום אפשרות לקבל את כל קביעותיו, כיוון שהן סותרות זו לזו, וא"כ מנא לן לסמוך דווקא על קביעותו שהצרכה היא אבן השתייה. וההתעלמות המוחלטת מהצרכה בדברי הכפתור־זפרח והשל"ה, למרות שעסקו בהר הבית וגבולותיו, מערערת את המסורת שהצרכה היא אבן השתייה.